

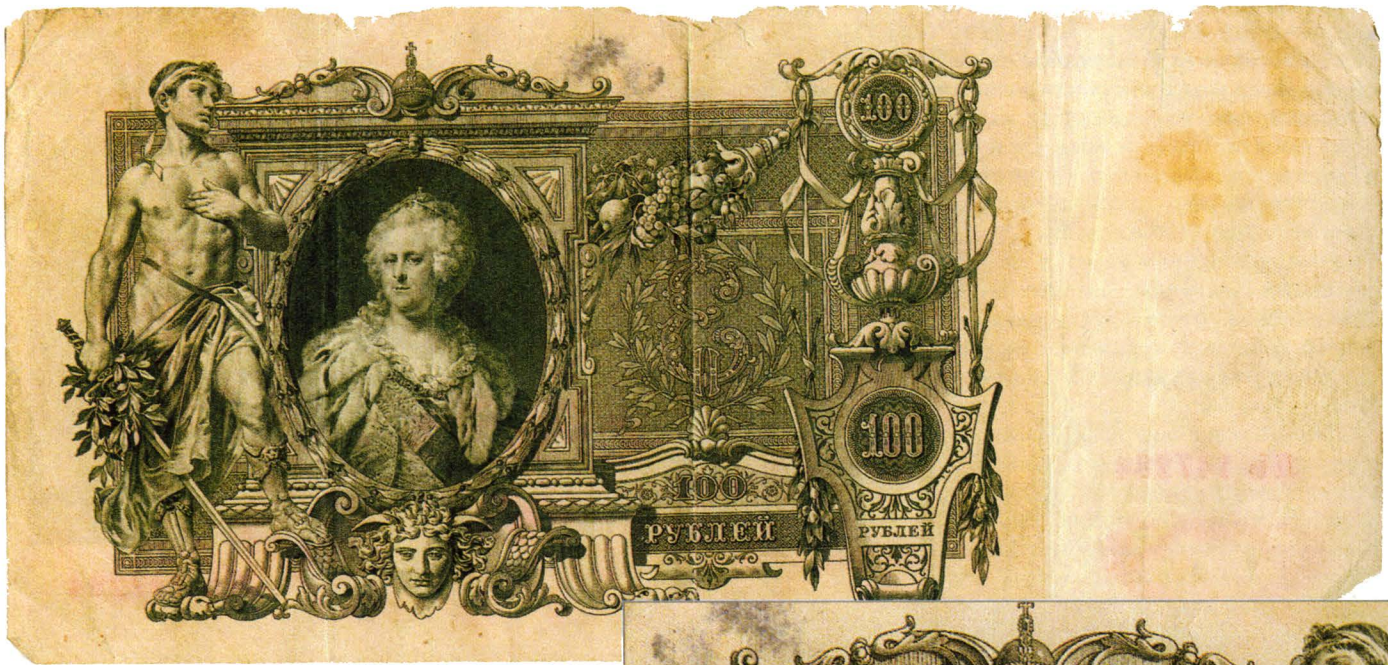
ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

#1
2008

НАЦІОНАЛЬНА
СПІЛКА ХУДОЖНИКІВ
УКРАЇНИ

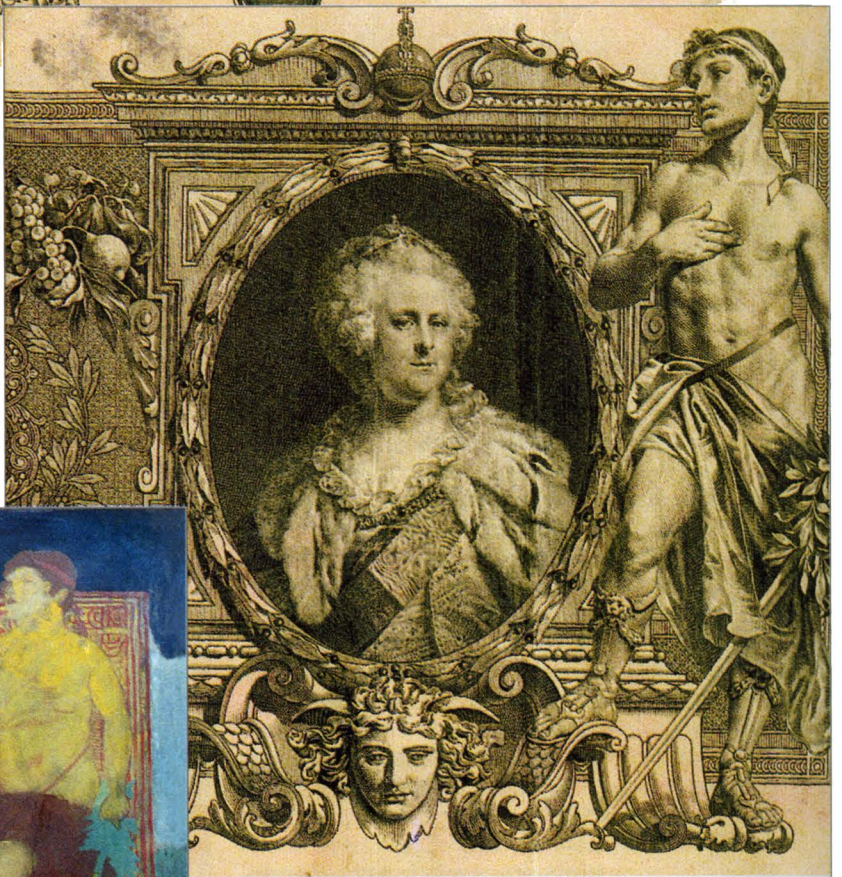
В. Сидоренко-03

Метаморфози з портретом Катерини II

Михайло Матійчук
мистецтвознавець,
старший науковий
співробітник МНАП НАНУ

Володимир Мозилевський
кандидат мистецтвознавства,
доцент Національної академії
мистецтв і архітектури

Ні для кого не є таємницею, що психологія народного майстра (передусім майстра, що мешкає в сільській місцевості, де побут більш консервативний і менш динамічний порівняно з міським) суттєво різниться від світогляду професіонального мистця, як і те, що народний майстер нерідко користується зразками, створеними професіоналами, «перелицьовуючи» їх на власний смак. З одного боку, маємо відлуння багатовікової традиції, мистецької творчості, що сягає корінням у дохристиянську та християнську Київську Русь, коли майстер-іконописець чи ремісник-прикладник працювали «за зразками та списками». З другого — ми маємо приклад «позитивного курйозу» (вираз свідомо беремо в «лапки»), коли напівграмотний сільський майстер, сам того сном-духом не відаючи, керується одним із постулатів професійної творчості, що можна сформулювати, як «Додай своє».

Мимоволі згадується розповідь письменника Сергія Гречанюка, якому випало щастя супроводжувати по Волині світлої пам'яті доктора архітектури Григорія Никоновича Логвина, коли останній збирав матеріали для своєї, нині хрестоматійної для архітекторів та художників і мистецтвознавців книжки «По Україні». Вважаємо за потрібне навести витяг з розповіді:

«Заночували в якомусь селі (точну назву не пам'ятаю) у Камінь-Каширському районі». Повечеряли з господарем. Розгледівшись у господі, побачили на стіні народну картину невідомого майстра приблизно середини XIX ст. «Святий Ієронім в пустелі». Робота привернула увагу не стільки професійним виконанням, скільки майже дитячою наївністю та безпосередністю мислення художника. Напівграмотний поліський маляр ще якимсь міг увявити собі, що пустеля — це пісок, вифарбувавши землю в жовтий колір. Однак практичний селянський розум ніяк не міг погодитися з тим, щоби такий шанований святий, учена людина, міг харчуватися сараною — одвічно запеклим ворогом хлібороба. Але щось Ієронім навіть у пустелі мусив же їсти. Не єдиним же хлібом духовним він харчувався... Проблему «харчування» святого маляр вирішив своєрідно, написавши поруч із його зображенням «натюрморт» з продуктів, що їх вживав сам: окраєць хліба, шматок сала і три чорних редьки...»

Майже аналогічну ситуацію спостерігаємо в народній картині «Катерина II». Прочитуємо вміщений у музейну картку текст її опису, що належить авторам знахідки:

«На тлі прямокутної форми, що нагадує саркофаг, у зеленому овалному картуші зображено погрудний жіночий портрет. Праворуч оголена чоловіча постать з набедреною пов'язкою та шаблею у лівій руці. Ліворуч — хрест. Тло: внизу — зелене; вгорі — чорне (іл. № 1)».

Привертає увагу низка неточностей, які мають місце в описі. Їх неважко помітити при порівнянні живописного твору з його взірцем («Катерина II» вільною творчою інтерпретацією цього взірця з урахуванням естетичних смаків народного майстра). Вже побіжний огляд свідчить, що прообразом «Катерини II» з Чорнобильського району послужила паперова асигнація номіналом у 100 карбованців із погрудним портретним зображенням російської імператриці Катерини II (простолуд називав цей державний кредитний білет не вельми поштиво «катеринка», а то й просто «Катька») — іл. № 2. Щоправда на картині вона подана у дзеркальному відоб-

раженні (іл. № 3). Не виключаємо, що саме цей факт, як і недостатня обізнаність з його прообразом, спричинився до огріхів, зроблених в описі твору. Спробуємо мотивувати нашу тезу.

Композиція лицьового боку оригіналу менш за все нагадує саркофаг, а може розглядатися, як різновид гравюри, де кожна складова несе повне змістове і символіко-алегоричне навантаження (йдеться ж бо про державний грошовий знак, де окремі деталі мають розкривати сутність діянь та великих справ портретованого й водночас презентувати велич держави, яка використовує його у фінансовому обігу). Відтак оголена чоловіча постать у набедреній пов'язці з мечем (а не шаблею, як у тексті опису живописного твору) із своєрідним «букетом» з лаврового листа, лівою рукою притиснутою до грудей, символізує військову могутність Російської імперії, бойові звитяги та перемоги, помножені на вірність трону.

Овальне обрамлення з лаврового листа портрета імператриці символізує її славу як державотворця. Маскарон Меркурія, покровителя торгівлі, символізує розквіт держави, а ріг достатку у правій верхній частині композиції — добробут, багатство та процвітання, досягнуті Росією за часів правління Катерини II.

Наше припущення не таке вже й безпідставне, якщо спробувати проаналізувати портрет Катерини II в образі законодавиці пензля Дмитра Левицького та ознайомитися з програмою й алегоричним підтекстом окремих атрибутів, про які розповідав сам художник. Попри відмінність їх візуального трактування, алегорично-змістовий їх підтекст є фактично тотожним.

У даному разі цікавить відповідь на кілька питань, відповіді на які можна з певною долею припущень, а саме:

1. Уточнення часу створення картини.
2. Використання дзеркального відображення.
3. Мотивація звернення до образу Катерини II народним малярем.

Дати відповідь на перше з поставлених питань порівняно нескладно бодай на рівні гіпотетичному. Варто подивитися на зворотній бік «катеринки», де вказано дату випуску — 1910 р. та вміщено вензель Миколи II (Н). Це може означати, що картину написано на початку XX століття (іл. № 4).

Прийом використання дзеркального зображення також має своє практичне пояснення, оскільки неодноразово зустрічається в народному живописі на склі, зокрема в зображеннях Богородиці: використовуючи кальку, зняту з оригіналу чи його копії, при переносі рисунку на скло, майстер завжди враховував специфіку роботи над живописним твором, де оригінал виконує роль підкладки для переносу рисунку і подальшої роботи в кольорі.

Складніше відповіді на третє питання щодо звернення до образу Катерини II та атрибутів, які оточують її портрет. Сумнівно, щоб автор картини відчував благоговійний пієтет до особи, що закріпачила остаточно українських селян і зруйнувала гніздо козацької вольниці Запорозьку Січ. В усякому разі імперські атрибути на картині фактично відсутні за винятком держави у верхній частині обрамлення. Красномовним свідченням є також і зображення надгробного козацького хреста в лівій частині композиції. Але це вже може бути темою окремої розмови. ●

Кредитний білет номіналом 100 рублів. 1910 р. Лицевий бік.

Кредитний білет номіналом 100 рублів. 1910 р. Лицевий бік у дзеркальному зображенні.

Невідомий художник. Народна картина «Катерина II». Скло, олія. 35 x 45,5 см. Середина XX ст. Чорнобильський р-н, Київська обл.

Кредитний білет номіналом 100 рублів. 1910 р. Зворотній бік.